

hozzájárul ahhoz, hogy számos megkövetett irodalomtörténeti közhely „bukik” Jankovits olvasata nyomán, amelyek mindeddig szívósan tenyészték a különböző kézikönyvekben, lexikonokban és tankönyvekben. Az *Accessus ad Janum* poétika-, retorika- és filozófiatörténeti mondanivalója pontosan 263 oldalon fejthető

ki; a könyv nincs túlírva, és nem esik a csak specialisták számára érthető túltömörítés hibájába sem. Módszertani konklúziója viszont egy mondatban összegezhető: irodalmi szövegekkel a megfelelő felkészültség birtokában sok mindent lehet tenni; de mindent azért mégsem.

Bíró Csilla

MOLNÁR ANTAL: KATOLIKUS MISSZIÓK A HÓDOLT MAGYARORSZÁGON, I (1572–1647)

Budapest, Balassi Kiadó, 2002, 587 l. (Humanizmus és Reformáció, 26).

Molnár Antal doktori értekezésének kibővített változata jelent meg a *Humanizmus és Reformáció* sorozatban. A szerző részben újabb levéltári kutatási eredményeit építette be a doktori dolgozatba, részben a nézőpontját alakította át olyan szempontok szerint, amelyek a hódoltsági missziószervezést eltávolítják a jezsuita nézőpontoktól, közelítik a missziókban részt vevő más rendek, intézmények szempontjaihoz. Bevezetőjében a témaválasztásról beszél, és ebben röviden értékeli a hódoltsági missziók történetével kapcsolatos szakirodalmat. Pontosán rögzíti azt a helyzetet, hogy nem létezik egységes szemlélettel megírt tanulmány vagy monográfia. A nem kellő szakértelemmel megírt helyi tanulmányok és adatközlések sorának áttekintése igazából csak időbeli veszteséget okozott számára. A színvonalas helytörténet-írás és a professzionális történetírás nézőpontjainak eltérései, illetve a világi és az egyházi történetírói attitűdmássága, a katolikus és a protestáns historiográfiai szempontok politizáltsága, a nemzeti és a felekezetenkénti megosztás szülte elfogultságok azonban már komoly nehézséget jelentettek a disszertáció meg-

írójának: a nyelvileg rendkívül heterogén szakirodalom beszerzése, megismerése, az egyes fejezetekhez való alkalmazhatóságuk megítélése nem lehetett kicsiny feladat. Az eredmény több tekintetben is imponáló. Először is a kötet irodalomjegyzéke kiindulópontja lehet minden további hasonló kutatásnak a szakirodalom szemszögéből. A legfontosabb – és leginkább közkezen forgó – dokumentumkötetek rövid kritikáját is megismerhetjük, tehát a dolgozat jól orientál bennünket az elmúlt egy évtizedben jelentős mértékben felfedezett egyháztörténeti forráskiadás eredményeként keletkezett kiadványsorban.

Hallatlanul fontosnak tartom azt a tényt, hogy a magyarországi szakirodalomban először Molnár Antal közvetíti a horvát, a bosnyák, a szerb és részben a bolgár szakemberek véleményét a magyar történelmet is érintő kérdésekről, ugyanígy felhasználja e nemzetek tudós emigrációs csoportjainak nyugat-európai műhelykiadványait. Könyve címében ugyan nem szerepel a magyar és más – délkelet-európai – népek kapcsolattörténetére való utalás, a mű maga a legjobb értelemben vett kapcsolattörténeti monográfia is egyben.

Eloolvasva a teljes opust, annak bevezető gondolataihoz kötődően felvetődik az első kérdés is, illetőleg egy olyan megfontolás, amely számos kérdést magában hordoz. Teljesen meggyőző számomra, hogy a korban élesen – úgy a világi politika, mint az egyházpolitika terén – elváltak egymástól a Szentszék és a magyar egyház törekvései a hódoltsági missziós tevékenységgel kapcsolatban. Azt is el tudom fogadni, hogy ha ezeknek a politikai koncepcióknak a történetét akarjuk feldolgozni, akkor – akarva, nem akarva – a források diktálta logika alapján bele kell helyezkednünk egyik vagy másik gondolatvilágba. Azt hiszem, ha néhány évtized múlva valaki megírja majd a hódoltsági missziók történetének historiográfiai összefoglalóját, akkor Molnár Antal könyvét ugyan egy fejezet lezárásának és kezdetének tekintheti majd, de meg fogja állapítani, hogy alapjában azért ez a történet Rómából nézve íródott. Félreértés ne essék: a szerző nagyon jól ismeri a kiadott és a máig megtalált magyarországi vagy erdélyi forrásokat, illetve az olyan szakirodalmat, amely megpróbálta a hódoltsági missziókat magyar vagy erdélyi szemmel jellemezni. A nehezen megfogalmazható érzésem azonban Molnár írásának olvasásakor az, hogy a munka szemléletében valahol Lukács László római kötetei jegyzeteinek (*Monumenta paedagogica Societatis Jesu*, I–VII, Romae, 1965–1992) és Balázs Mihálynak a 26-os, illetve a 34-es Adattár-kötetekhez (*Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók*, Szeged, 1990; *Jezsuita okmánytár*, I–II, Szeged, 1995) írott annotációi és kísérelő írásai nézőpontja között helyezkedik el. Lukács László csak a jezsuita forrásanyagot akarta kiadni, és a jezsuita rend történetírójaként nem is akart

elszakadni attól a nézőponttól. Molnár ehhez képest hallatlanul kitágította a forrásgyűjtési horizontot, szemléletében azonban nem ilyen mértékben távolodott el Lukács Lászlótól, s ha igen – mert hiszen ő nem jezsuita –, akkor sem tért vissza Magyarországra Rómából, s nem világi történeti munkát tartunk a kezünkben, hanem a legeslegjobb értelemben vett egyháztörténeti művet.

De ne csodálkozzunk! A kötet leginkább hangsúlyozandó erénye ugyanis az, hogy a megírásához elvégzett levéltári kutatómunka messze túlhaladta az utóbbi két évtizedben hasonló célra szerveződött kutatócsoportoknak (Szegeden az SZTE BTK és a Hittudományi Főiskola munkaközösségei) és a kérdés eddigi kutatóinak (Benda Kálmán, majd Tóth István György) a teljesítményét. A vatikáni Titkos Levéltár, Hitpropaganda Kongregáció és a jezsuita központi levéltár mellett az Archivio della Congregazione per la Dottrina della Fede anyaga, illetve a dubrovnikai gyűjtemények (könyvtár és levéltár) olyan dokumentumokat őriznek, amelyeket Molnár előtt nem ismertek a magyar kutatók.

Azt is mondhatnánk ennél a pontnál, hogy persze így könnyű jó könyvet írni. Van egy halom forrás, amelyet senki sem ismer, így lehet újat mondani. A dolog azonban nem ennyire egyszerű: túl sok ugyanis az új dokumentum, olyannyira, hogy a szerzőnek a hódoltsági missziószervezés valamennyi aspektusát újra kellett gondolnia. Gondolkodásának eredményei közül mostani írásában a missziószervezés belső logikájáról és a Szentszéknek ehhez való viszonyáról számol be. Vannak határozottan szenzációs felfedezései is. Ilyen a raguzai bencés misszió, amelyről eddig semmit nem tudtunk. Az

anyaggyűjtés alapján, illetve a források bemutatása mentén szembesülünk olyan jelenségekkel, amelyek magyar történeész számára korábban nem adódtak természetesen: a horvátországi, a boszniai, a szerbiai és a bolgár területek egy egységként való szemlélete, s az, hogy ehhez sok tekintetben inkább a román vajdaságok köthetők, semmint a magyar hódoltság és Erdély.

Különleges értékkel bír a hódoltsági missziószervezés gazdaságtörténete. A magyar szakirodalomban a gazdaságtörténetet külön történetírói kör, szakmai közösség műveli. A politikai, de főleg a művelődés- vagy egyháztörténeti eseménysor gazdaságtörténeti háttérének bemutatása nem túl gyakori, s persze még az sem, hogy a gazdaságtörténeti jelenségek nem marxista iskolázottság alapján tárgyaltnak. A kereskedelmi háborúval párhuzamosan vitt egyháztörténeti szál, összekötve az etnikai problémákkal, és mindez behelyezve abba a mozgástérbe, amelyet a török jogrend *de jure* és a török joggyakorlat *de facto* biztosított igazán, jól sikerült vonulata (tehát nem elkülönített fejezete!) a kötetnek.

Ez a komplexitás, pontosabban az amellet is következetesen érvényesített egyháztörténeti nézőpont (amelyet persze a források egyoldalú bőségének nyomása is magyarázhat: a magyar klérus, a magyar és az erdélyi politikusok véleményét dokumentáló iratok elpusztultak vagy nem ismertek) tette velem fel az előbbi kérdést, vagyis azt, hogy magyar művelődéstudományként, magyarországi (és külön kérdés: erdélyi) szemmel miért nem értékelte ezt a történetet a szerző.

Azt hiszem, ugyanebben a problémakörben mozgunk akkor is, ha a periodizáció kérdését vesszük elő. Ezt a doktori

dolgozathoz képest átalakította a szerző, meggyőzőbb az 1647, mint az ott szereplő 1635. Az új kronológia: 1572–1607, vizitátorok korszaka; 1602–1612, átmenet; 1612-től misszió (közben 1622-ben belép a Congregatio de Propaganda Fide) 1647-ig, ami egyúttal a bosnyák ferencesek hódoltsági hegemoniájának megszilárdulása. Időben persze ennek ellenére a szerző maga is túllépi ezt a keretet. A 17. század közepéig már kialakulnak a legfontosabb erővonalak a hódoltsági missziók történetét illetően, de a választása azért mégiscsak pragmatikus: eddig tekintette át a forrásokat, és ez így elegendő egy kiváló monográfia első felének (ahogy jelzi is) megírására. E legutóbbi szempont teljesen jogos, a legmesszebbmenőkig egyetértek vele. Molnár Antal indoklásában, hogy miért eddig tart az első kötetben leírt história, azt az alternatívát veti csupán fel, hogy a török kiűzéséig nem mehetett el, mert a terjedelmet sokszorosára növelte volna. Nyilván itt a töröknek Magyarországról való kiűzésére gondolt. Ám ha a dolgozat eddigi belső logikáját követjük, és a hódoltsági területet a római szempont szerint (vagy a raguzai, vagy a bosnyák kereskedők szempontja szerint) Bulgáriáig értjük, akkor valóban teljesen felesleges lett volna a török e teljes régióból való kiszorításának felső időhatárát megcélózni. A kérdés tehát az – tudom, hogy Molnár Antal ennyire azért „kigondolkozott” az 1572–1647 időszakból –, hogy lehet-e magyar vagy erdélyi politikatörténeti időhatárt szabni egy hódoltsági missziótörténeti munkának? Ez valódi kérdés, tehát nem olyan, mint amelyre a recenzens tudja a választ, mégis felteszi. A Báthory-korszak végén, vagy Bethlen Gábor halálával, vagy talán 1636-ban Bethlen István táma-

dása után, netán 1644-ben, Rákóczi György szövetségi politikája 1636 utáni megváltozásának tényleges „kinyilatkoztatásával” (tehát a hadjárat megkezdésével), vagy 1648-ban azzal, hogy a westfáliai béke dokumentumaiban Erdély státusáról is rendelkeznek, annak ellenére, hogy nem önálló ország? Ezek a dátumok a magyarországi politikai gondolkodásban is létező dátumok. A nehéz kérdés tehát az, hogy az országegyesítésről gondolkodó politikusok – akár világi, akár egyházi oldalról – látókörébe beletartozott-e a hódoltsági misszió, vagy sem? Ha igen, akkor hogyan, ha nem, akkor miért nem? Ugyanígy persze feltehetőek a kérdések a magyarországi és az erdélyi egyházak szempontjaiból is, de valóban nem szándékom ennyire eltérni a könyv gondolatmenetétől, hiszen annak címét a szerző – ha tetszik, jezsuita ravaszsággal – nagyon pontosan választotta meg, hiszen a cím is arról szól, amiről a könyv maga.

Első lépésben Molnár Antal, remélem, visszautasítja azt a sejtetést munkájával kapcsolatban, hogy az netán a jezsuita szemlélethez közelebb állna, mint mondjuk a ferenceshez. Feltennék azonban egy kérdést, amely részben kötődik a periodizáció kérdéséhez, részben a hódoltsági misszió és Erdély viszonyát illeti. A bosnyák ferencesek és Erdély viszonyáról van szó. Az erdélyi ferences rendtartomány

kialakítása ugyanis a ferences történeti szakirodalomban pusztán mint rögzítendő tény szerepel, illetve úgy, mint amellyel a fejedelem a renden belüli torzsalkodásoknak akart volna véget vetni. A világi történészek pedig nem sok figyelmet szenteltek ennek a ténynek, még azt sem állítják tudtommal, hogy mondjuk a fejedelem szerette volna ezzel is függetlenségét még egy szálon megerősíteni. A kérdés tehát az: a Molnár Antal által kiválóan ismert források lehetővé teszik-e, hogy valami újat mondjunk az erdélyi ferences rendtartomány kialakításáról?

A recenziens most kedvezőbb helyzetben van, mint akkor, amikor a doktori értekezést opponálta. Tudja, hogy a missziótörténeti kutatások fontos eseménye lesz Tóth István György hatalmas anyaggyűjtésének megjelenése, illetve majd – várhatóan – ez utóbbi szerző tollából a történet megírása, ami bizony nagyobb-részt a Molnár Antal által elbeszélt történet folytatása. Miről fog szólni ezek után Molnár monográfiájának második kötete, mit kell majd újragondolnia munka közben, az említett okmánytár megjelenése nyomán? Ezek ismét valódi kérdések. Figyelembe véve, hogy már az első kötet is több rangos szakmai elismerésben (köztük Klanczay-díjban) részesült, feltehetőleg színvonalas válaszokat kapunk majd.

Monok István